Řebounová, Otakara; Šlancarová, Věra

Gemy z archeologických výzkumů doby římské ze sbírek institucí a soukromých sběratelů jižní Moravy

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. M, Řada archeologická.
2007-2008, vol. 56-57, iss. M12-13, pp. [89]-105

ISBN 978-80-210-4894-2
ISSN 1211-6327

Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/113726
Access Date: 29. 11. 2024
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts,
Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

SBORNÍK PRACÍ FILOZOFICKÉ FAKULTY BRNĚNSKÉ UNIVERZITY
STUDIA MINORA FACULTATIS PHILOSOPHICAE UNIVERSITATIS BRUNENSIS
M 12–13, 2007–2008

OTAKARA ŘEBOUNOVÁ – VĚRA ŠLANCAROVÁ

GEMY Z ARCHEOLOGICKÝCH VÝZKUMŮ DOBY ŘÍMSKÉ ZE SBÍREK INSTITUCÍ A SOUKROMÝCH SBĚRATELŮ JIŽNÍ MORAVY

1. Úvod

Římské gemy tvoří součást mnoha muzejních sbírek. Již od počátku minulého století byly průběžně publikovány v řadě katalogových prací (např. FURTWÄNGLER 1900; MAASKANT-KLEIBRINK 1975; SCHLÜTER – PLATZ-HORSTER – ZAZOFF 1975; DIMITROVA-MILČEVA 1980; ZWIERLEIN-DIEHL 1991). Možnosti studia římské glyptické produkce se v posledních čtyřiceti letech rozšířily zejména v souvislosti se stoupajícím počtem archeologických výzkumů vojenských táborů i civilního osídlení v bývalých římských provinciích. Nový materiál získaný z přesně daného nálezového kontextu otevírá cestu k lepšímu poznání jednotlivých motivů, glyptických stylů a k zpřesnění datace. S nálezy z těchto výzkumů pracuje především řada novějších katalogů (DEMBSKI 2005; KRUG 1995; PLATZ-HORSTER 1994 aj.), přibývá však i monografií a článků věnovaných chronologii (HENIG 1988) nebo interpretaci skupin motivů (FELLMANN BROGLI 1996; MICHEL 2004; OVERBECK – OVERBECK 2005).

Zájem badatelů o tento specifický druh uměleckého řemesla je z mnoha důvodů oprávněný. Prsteny se vsazenou rytou vložkou z kamene nebo skla, označovanou zpravidla termínem gema (v případě skla „skleněná gema“ nebo „pasta“ – něm. Glasgemmen/Glaspasten, DEMBSKI 2005, 37), patřily v době římské ke šperkům, jejichž nošení se – zvláště v době císařství – stalo masovou záležitostí. Gemy poskytují informace nejen o řemeslné zručnosti, uměleckém vkusu nebo importu surovin, ale zejména o náboženských představách, sociálním či profesním zařazení svých majitelů. Styl provedení rytiny, výběr motivu, materiálu i tvar kamene, který vypovídá o typu použitého prstenu, se řídí určitými principy, jež jsou chronologicky poměrně citlivé.

2. Základní charakteristika zkoumaného souboru

Příspěvek předkládá soubor sedmi gem a past uložených ve sbírkách jihomoravských muzeí, institucí či soukromých sběratelů. Tři kusy byly nalezeny při povrchových sběrech. Zbývající čtyři kusy pocházejí přímo z archeologických výzkumů, a to buď z kulturních vrstev nebo hrobového celku.

Mezi nejvýznamnější lokality z doby římské na jižní Moravě patří tratě v katastru bývalé obce Mušov (okr. Břeclav), jmenovitě polohy Mušov – Hradisko a Mušov – Neurissen. Z římské pevnosti na Mušově – Hradisku pocházejí čtyři gemy, z nichž dvě (kat. č. 3 a 4) byly nalezeny při archeologickém výzkumu prováděném pracovníky Archeologického ústavu AV ČR Brno. Z objektu pochází neprůhledný rudohnědý jaspis oválného tvaru o rozměrech 17,6×13×3,5 mm, s leštěnými plochami a matovou zadní stranou (kat. č. 4, obr. 2). Druhou gemou je dosud nepublikovaná intaglie zasazená v původním prstenu, která byla vyrobena patrně také z jaspisu (kat. č. 3). Oba kusy byly na základě statigrafických údajů datovány do období markomanských válek (za sdělení děkujeme doc. Phdr. Jaroslavu Tejralovi, Drsc. a Mgr. B. Komoróczymu, Ph.D.). Z povrchových sběrů provedených v této lokalitě amatérským archeologem pocházejí dvě volné gemy, obě I. Mrázkem (2000, 48) datované do starší doby římské. Materiálem první je červený neprůhledný jaspis s rozměry 13,7×10,2×6 mm (kat. č. 2). Druhá gema je ryta v karneolu, jehož povrch má povlak z bělavé patiny, což je charakteristické pro povrchové nálezy. Kámen je rovněž oválný, s rozměry 14,2×10×2,7 mm (kat. č. 1, obr. 1).

Z výzkumu v trati Mušov – Neurissen pochází velmi kvalitní gema z průsvitného karneolu (kat. č. 5; obr. 3). Oválná gema s rozměry 16,3×10,8×3,7 mm je velice precizně provedená a prozrazuje vysokou úroveň kamenářského opracování, pravidelně vybroušený kámen je dokonale vyleštěn. Surovina prvotřídní kvality se vyznačuje průsvitností a zbarvením, které se mění podle dopadajícího světla od nazlátle žlutého po červené (MRÁZEK 2000, 48). Dosud přijímaná datace se pohybuje od starší doby římské resp. raného císařství (ONDŘEJOVÁ 2000, 97) do markomanských válek (MRÁZEK 2000, 48).

Z hrobového celku z Branišovic na Moravskokrumlovsku (okr. Brno-venkov) pochází gema zhotovená ze skla (kat. č. 6; obr. 4). Vrstvená oválná pasta imitující sardonyx má rozměry 17,5×13×3,6 mm. Podle později nalezené mince císaře Antonina Pia (138–161 n. l.) byl hrob datován do poloviny 2. století n. l. (SALAŠ 1981, 17).

Historické Muzeum Slavkov vlastní ve svých sbírkách gemu (kat. č. 7) z povrchových sběrů prováděných Miroslavem Daňkem v oblasti Drnovic (okr. Vyškov). Jedná se taktéž o vrstvené sklo (20,5×15,6×5,1 mm) jako v předešlém případě. Pro značnou podobnost s gemou z Branišovic ji I. Mrázek (2000, 48) datuje do 2. století n. l.

3. Materiál

Z materiálů jsou v představeném souboru nejvíce zastoupeny kryptokrystalické odrůdy křemene – karneol a jaspis. Barva karneolu se pohybuje od oranžově-

žluté, přes oranžově červenou až po sytě červenou. Také jaspis má barevné varianty – červenou a červenohnědou. Dvě gemy jsou vyrobeny ze skla imitujícího vrstevnatý sardonyx (MRÁZEK 2000, 46). Skleněné kopie gem se vyráběly již v helénistickém a časně římském období, a to tak, že sklo bylo roztaveno a nalito do vysušeného jílu, ve kterém byl otisk originálního kamene. V některých případech nebyl obrazec odlit, ale přímo vyryt do skleněného „kamene", který mohl být i přibarven, aby tak napodoboval vícevrstevnaté kameny (BOARDMAN 1970, 25). Skleněné pasty byly, alespoň v době římského císařství, masově produkovanými výrobky (DEMBSKI 2005, 31). V případě gemy z Drnovic (kat. č. 7) však této vícevrstevnatosti, tedy střídání barev, nebylo využito a figura byla prořezána jen ve svrchní barevné vrstvě. Na gemě z Branišovic (kat. č. 6; obr. 4) je postava prořezána až do spodní barevné vrstvy, zatímco ostatní předměty na ní vyobrazené zůstávají jen ve svrchní vrstvě.

4. Rozbor ikonografie, stylu provedení a datace

4.1 Motivy bohů a personifikací

Převážnou část námětů, stejně jako v jiných souborech (srov. DEMBSKI 2005, 36), představují motivy božstev a personifikací. Zobrazeny jsou buď jako celé postavy s charakteristickými atributy, nebo pouze v podobě busty. Na karneolové gemě z Mušova – Neurissen (kat. č. 5; obr. 3) je vyryta mužská busta. Hlava je podána z profilu, vlasy spadají až na ramena, na nichž je upevněn pláštík; skrz vlasy pronikají sluneční paprsky. Takové zobrazení odpovídá bohu Slunce – Solovi, který bývá zobrazován jako krásný bůh se zlatými vlasy, kolem nichž září světlá koruna z jasných paprsků. Na gemách se objevuje jako busta nebo celá postava, buď osamocená nebo s koňmi táhnoucími vůz (DEMBSKI 2005, 39). Oficiální kult Slunce pronikl do Říma až na sklonku republiky a počínaje Caligulou (37–41 n. l.) se mnozí císaři nechávali titulovat jako Neos Hélios (Nové Slunce) a uctívat jako ztělesnění slunečního boha. Císař Nero (54–68 n. l.) dal jako první razit mince, na kterých jeho hlavu zdobí koruna tvořená slunečními paprsky (DOSTÁLOVÁ – HOŠEK 1997, 204). Solův kult začíná nabývat na oblibě zejména pod vlivem kultů z východu, zvláště perského boha světla Mithry (archeologicky doložené doklady Mithrova kultu např. v Carnuntu viz DEMBSKI 2005, 39). Doširoka rozevřené oko, ostrý nos a paralelní řezy použité na této gemě pro ústa, bradu či detaily vlasů jsou typickými prvky lineárního stylu 1. století př. n. l. (ZWIERLEIN-DIEHL 1991, 11).

Bustu, tentokrát ženskou, zobrazuje rytina na gemě z Mušova – Hradiska (kat. č. 3). Hlava je chráněna přilbicí s detailně propracovaným výrazným chocholem. Jako ženu s přilbou, ve zbroji a dlouhém šatu zobrazovali rytci Minervu – bohyni války a patronku vojáků a řemeslníků. Vedle příznivého výsledku války se přimlouvala zejména za moudrost a úrodnost. V období principátu se stala ochranitelským božstvem některých císařů, především Caliguly (37–41 n. l.) a Domitia-

na (81–98 n. l.). Od Domitianovy vlády se stejný ikonografický typ, jaký představuje rytina na gemě z Mušova – Hradiska, objevuje též na mincích (DEMBSKI 2005, 37). Rytina je provedena jemnější variantou Flachperlstilu (ZWIERLEIN-DIEHL 1991, 12), který se vyznačuje precizně provedenou kompaktní strukturou tvořenou sérií oválných řezů, v níž nechybí detaily. Styl provedení, typ zachované obroučky, ale též řada analogií stylu a motivu potvrzují dataci gemy, určenou na základě nálezového kontextu do 2. století n. l. (srov. výše).

Celé postavy božstev se objevují na skleněných pastách z Branišovic (kat. č. 6; obr. 4) a Drnovic (kat. č. 7). První z nich zobrazuje kráčející ženskou postavu z levého profilu. Figura je okřídlená, oděná v dlouhém chitónu, v pravé ruce natažené před sebou nese vavřínový věnec, v druhé ruce třímá palmovou ratolest. U dopředu nakročené nohy je patrně naznačen glóbus, pod špičkami nohou je jednoduchou linií znázorněna země. Rytina je sumární, přesto poměrně pečlivá, kompaktní, provedená krátkými oblými řezy, typickými pro tzv. Kleinteiliger Flachperlstil (ZWIERLEIN-DIEHL 1991, 12).

Na gemě nalezené na katastru Drnovic (kat. č. 7) je znázorněna okřídlená ženská postava stejného typu, tj. v chitónu, z levého profilu, s věncem v natažené levici a s palmovou ratolestí v pravé ruce. Rozdíl spočívá pouze v míře pohybu a v tom, že postava na drnovické pastě nekráčí po zemi, nýbrž stojí na zemském globu. Bohatost pečlivě řezaných drobných linií, které postavě propůjčují lehce toporný vzhled, lze sledovat u pečlivěji provedených zobrazení lineárního stylu z 2. poloviny 2. století a průběhu 3. století.

Ve výtvarném umění byla v podobě okřídlené ženy v dlouhém šatu a s předměty, které se jako ceny odevzdávaly atletům, básníkům a vítězům bitev (věnec, stuha, palmová ratolest), zobrazována personifikace Vítězství – Victoria. Rozšíření počtu římských božstev totiž způsobilo i zbožštění abstraktních pojmů, zejména ctností (např. Concordia – Svornost, Virtus – Udatnost vojáků, Libertas – Svoboda apod.). Za vlády císařů pak došlo ke zbožštění jejich osob, uctíval se „císařův mír“ (Pax Augusta), dále císařem zavedené personifikace požehnání (Felicitas – Štěstí, Pax – Mír) a sil ochraňujících císaře (Victoria – Vítězství, Fortuna – Štěstí, Salus Augusta – zdraví, spása, blaho; KOLNÍK 1984, 33). S bohyní vítězství Victorií se však můžeme setkat i na zobrazeních jiných božstev. Společně se objevuje např. s bohyní rozvážně a vítězně vedené války Minervou; byla spojena i s dalšími kulty, např. Iova Victora nebo boha Marta. Původně byla bohyní římského národa, ale za principátu se její kult rozvinul a její působení bylo spojováno s činností císařů (Victoria Caesaris, Victoria Augustorum) nebo vojsk (Victoria exercituum), popř. jí byla připisována vítězství nad jinými národy (Victoria Dacia; HOŠEK 1986, 34).

Personifikaci patrně představuje také rytina na sytě červeném karneolu, nalezená při povrchovém sběru v poloze Mušov – Hradisko (kat. č. 1; obr. 1). Motivem je neoděný muž stojící v uvolněném postoji. Hlavu má zobrazenu z profilu, tělo z čelního pohledu a nohy naznačují kontrapost. Levá ruka je pokrčená, lehce zdvižená a postava na ní zřejmě něco nese. Druhá natažená ruka směřuje podél těla dolů, předloktí se mírně stáčí od těla. I v ní, přestože to není z důvodu poško-

zení dobře vidět, musel být podle dvou oblých, paralelně kladených řezů umístěn nějaký atribut. Pro výklad motivu se nabízí několik možností. I. Ondřejová (2000, 98) postavu interpretuje jako boha války Marta. Figura však není vybavena žádnými odznaky vojenství (kopí, přilba), se kterými je tento bůh tradičně zobrazován. Dalším řešením může být bůh obchodu Merkur, zobrazovaný nahý, oděný pouze pláštěm a ve stejném postoji jako muž na popsané gemě. Na druhé straně postavení jeho rukou je jiné než u Marta nebo Merkura, u nichž je dáno jejich charakteristickými atributy. Merkur mívá zadní paži více či méně pokrčenou a jeho předloktí zpravidla směřuje k tělu. Merkurova k tělu přitažená paže, kolem jejíhož předloktí bývá omotaný plášť, obvykle drží caduceus (obr. 5) a druhá ruka třímá váček s penězi. U postavy na karneolové gemě z Mušova – Hradiska je však ruka znázorněna s mírným vychýlením od těla a ani jeden z výše uvedených atributů se zde neobjevuje. Navíc pravá ruka je vytažena vzhůru a nese nějaký předmět.

Další možnou interpretaci představuje Bonus Eventus. Tato personifikace „Dobrého výsledku“ se v období císařství objevuje jak na mincích, tak velmi často právě na gemách. V římské mytologii se původně objevuje jako božstvo dobré úrody, později se jeho působnost rozšířila. Kromě úrody mělo zajistit příznivý výsledek jakéhokoli podniku či cesty, obzvlášť pokud se jednalo o cestu císařů. Z glyptiky známe dva základní typy jeho zobrazení (KRUG 1995, 59). Prvním je mladík z profilu, který je – až na plášť splývající z ramen – nahý. V rukou nese ratolest či klasy a tác nebo mísu s obětinou. Druhý typ zobrazuje z profilu pouze hlavu, zatímco nahé tělo s naznačeným kontrapostem je zobrazeno z čelního pohledu. V ohnuté ruce nese před sebou zpravidla misku či tác s obětinami. Druhou ruku má spuštěnou podél těla dolů, někdy s lehce vychýleným předloktím směrem ven od těla; v ní zpravidla drží obilné klasy. V glyptice může poskytnout příklad takovéhoto vyobrazení postava Bona Eventa vyrytá na karneolu z Carnunta (obr. 6). Kromě postavy se zde objevuje ještě oltář, nad kterým bůh vykonává oběť, což je námět dobře známý též z mincí císařského období (GÖBL 2000, Taf. 140: 65). Lze se tedy domnívat, že Bonus Eventus s klasy v jedné a obětinou ve druhé ruce byl patrně námětem zobrazení i na karneolové gemě z Mušova – Hradiska. Pokud se týče provedení řezby, můžeme konstatovat, že je sumární, bez detailů, postavu tvoří několik oblých, téměř nesouvislých řezů, charakteristických pro hrubší formy Flachperlstilu mladší fáze císařství (ZWIERLEIN-DIEHL 1991, 12). Na základě vybraného motivu i způsobu jeho provedení lze gemu datovat do 2. – 3. století.

4. 2. Bukolicko-dionýsovské a satirické motivy

Pouze dvě gemy se svým námětem od zbytku souboru liší. V obou případech se jedná o jaspisy se zobrazením zvířat. Alespoň v jednom případě lze pak námět zařadit do široké skupiny bukolicko-dionýsovských motivů. Tímto exemplářem je gema z červeného neprůhledného jaspisu nalezená v Mušově – Hradisku (kat. č. 2). Námět představuje kozla stojícího pod stromem. Zvíře je zobrazeno z pro-

filu, zadníma nohama spočívá na zemi, předníma se opírá o kmen rozvětveného stromu. Obraz je zřetelný; poškození, které je na několika místech patrné, naštěstí do motivu příliš nezasahuje. Rytina je provedena sumárně, širokými a rychlými tahy, řezanými pouze jedním nástrojem. Dlouhé, téměř nesouvislé linie, které naznačují jen základní kontury, a absence jemnějších detailů jsou charakteristickými rysy hrubších forem lineárního stylu z období císařství (ZWIERLEIN-DIEHL 1991, 12).

Motiv kozla opírajícího se o strom je v římské glyptice poměrně rozšířený. Kozel patřil k obětním zvířatům boha Dionýsa, což byl trest za to, že okusováním škodil výhonkům vinné révy. Na gemách se objevuje jako jednofigurové zobrazení, v přítomnosti pastýře nebo jako součást náročnějších několikafigurových scén, které se zpravidla váží k tématice venkovských obětí dionýsovského kultu (FELLMANN BROGLI 1996, 24).

Rituály dionýsovského kultu se odehrávaly ve volné přírodě pod širým nebem, v prostředí dionýsovské svatyně. Tou nebylo nic jiného, než místo se stromy a kameny, které se přetvořilo v kultovní svatostánek prostřednictvím masek, hudebních nástrojů, sakrálních nádob, závěsů a dalších „dionýsovských“ rekvizit (CAIN 1988, 171). Důležitým dokladem o přináležitosti motivu kozla k tomuto prostředí může být reliéfní výzdoba sardonyxového poháru nazývaného jako „Ptolemaiovský pohár“ („Coupe des Ptolémées“) ze sbírek Národní knihovny v Paříži (obr. 7). Představuje pohled do „interiéru“ dionýsovské svatyně, kde je mezi vším jejím vybavením vidět i stojící kozel, který se opírá předníma nohama o kmen jednoho ze sukovitých a košatých stromů. S takovým typem stromu se ostatně objevuje i na pečlivěji provedených rytinách v glyptice.

Posledním exemplářem souboru je gema z rudohnědého jaspisu, která pochází z archeologického výzkumu lokality Mušov – Hradisko (kat. č. 4; obr. 2). Námětem je kompozice tří postav, zachycených při hře na hudební nástroje. Vpravo stojí mužská postava, která hraje na vodní varhany. Figura je zobrazena z profilu, s rohy na hlavě a vousem, s pravou nohou nakročenou směrem k oltáři. Po stranách výjevu stojí dva vodní ptáci s dlouhým krkem a nohama. Oba ptáci drží zahnuté rohy (cornu), pták na pravé straně stojí pouze na jedné noze a druhou přidržuje hudební nástroj u zobáku. Výjev je interpretován jako bůh Pan stojící u vodních varhan. Vedle zobrazení ptáci bývají podle jiných analogií označováni jako ibisové nebo čápi. I. Ondřejová (2000, 95–97) na základě obsáhlého rozboru uvádí, že se mohlo jednalo o divadelní scénu.

Další možností je přináležitost výjevu do okruhu gladiátorských námětů. Trubači na polní roh a hráči na varhany jsou profese, které patřily zejména k prostředí gladiátorů a amfiteátru. Hudebníci se účastnili úvodní slavnostní přehlídky všech zápasníků (tzv. pompa), v aréně však patrně zůstávali po celou dobu představení. Ikonografickým dokladem toho, že hráči na cornu a varhany byli součástí cirkového orchestru, jsou především mozaiky a fresky s gladiátorskou tématikou, pocházející z různých částí římského impéria. Jako příklad lze uvést mozaiku ze Zliten (Tripolis; JACOBELLI 2003, 23, 20), či mozaiku z vily v lokalitě Nennig na horním toku Mosely (obr. 8; DUNBABIN 1999, 84, 84; příp. WAMSER 2004,

Abb. 246, s. 285). Vyvstává tedy otázka, zda by zobrazení hráčů na jaspisu z Mušova – Hradiska nemohlo být jakousi satirou na cirkový orchestr.

Řezba analyzované gemy je provedena plynulými a přesnými liniemi, s detaily realizovanými pomocí krátkých oblých tahů (ONDŘEJOVÁ 2000, 95). Oba tyto prvky jsou charakteristickými pro jemnější druh Flachperlstilu (tzv. Feiner Flachperlstil) císařského období (ZWIERLEIN-DIEHL 1991, 12). Povrchová úprava jaspisu není jednotná – zatímco rubová strana je do matova, ostatní plochy jsou pečlivě vyleštěné. Celkově lze říct, že styl provedení i materiál podporují dataci gemy, založenou na nálezovém kontextu, do 2. poloviny 2. století.

5. Závěr

Příspěvek přináší přehled gem a skleněných past, které pocházejí z archeologických výzkumů na jižní Moravě a jsou součástí tamních veřejných či soukromých sbírek. Ve zpracovaném souboru se nejčastěji setkáváme s karneolem a jaspisem v různých barevných variantách. Dvě gemy byly vyrobeny ze skla imitujícího tehdy módní vrstevnatý sardonyx. Tak jako v jiných souborech, i zde převažují motivy božstev a personifikací. Všechna vyobrazení lze zařadit k typům běžně se objevujícím v římské glyptice. Mezi ně patří tři gemy z Mušova (kat. č. 3 – Minerva, kat. č. 1 – Bonus Eventus, kat. č. 5 – Sol) a dvě gemy ze skelné hmoty z Branišovic (kat. č. 6 – Victoria) a Drnovic (kat. č. 7 – Victoria). K motivům bukolicko-dionýsovského okruhu patří gema z Mušova (kat. č. 2 – kozel) a patrně s divadlem či gladiátorským prostředím je spojen motiv poslední gemy (kat. č. 4 – Pan stojící u vodních varhan), rovněž z Mušova.

Gemy lze dle původu rozdělit do dvou skupin. Předně jsou to spolehlivě datované archeologické nálezy (kat. č. 3, 4, 5 a 6) a dále kusy pocházející z povrchových sběrů (kat. č. 1, 2 a 7). Datování souboru tak vychází z nálezových situací, z formálního rozboru vyobrazení, způsobu rytecké práce a srovnání s publikovanými analogiemi. Datování naprosté většiny zde představených glyptických prací spadá do průběhu 2. století (kat. č. 3, 4 a 6), případně do 2. poloviny 2. století a 1. poloviny 3. století (kat. č. 1 a 2). Jediný exemplář (kat. č. 5), přestože pochází z kulturní vrstvy datované do 2. století n. l., odpovídá materiálem i stylem řezby gemám 1. století př. n. l.

Katalog

V katalogu jsou uvedeny popisované gemy podle motivů zobrazení, a to v abecedním pořadí. U každé gemy je uveden materiál, rozměry, nálezové okolnosti, místo uložení, styl provedení rytiny, datace vzniku gemy, stručný popis motivu a srovnání motivu s vybranými analogiemi; následuje odkaz na literaturu, v níž byla gema publikována.

Kat. č. 1: Bonus Eventus (obr. 1)
Materiál: sytě červený karneol s bílými a černými partiemi, oválná intaglie, kámen nižší kvality, patina, volná.
Rozměry: 14,2×10×2,7 mm.
Nálezové okolnosti: Mušov – Hradisko, povrchový sběr.
Místo uložení: soukromá sbírka.
Styl: Flüchtiger Flachperlstil.
Datace: 2. – 3. stol. n. l.
Motiv: nahý muž atletické postavy v uvolněném postoji, s tělem zobrazeným z čelního pohledu a hlavou z pravého profilu. Pravá ruka, svěšená podél těla, drží klasy (?), na mírně zdvižené pokrčené levé paži nese misku či tác s obětinami (?). Bonus Eventus.
K motivu srov.: nicolo, KRUG 1995, Taf. 56: 82; nicolo, KRUG 1995, Taf. 50: 40; DEMBSKI 2005, Taf. 46: 469–475; Taf. 47: 479, 480 (s oltářem); nicolo, PLATZ-HORSTER 1984, Taf. 19, 72; nicolo, MAASKANT-KLEIBRINK 1975, 262, Nr. 287; ZAZOFF 1970, Taf. 7: 50; Taf. 37: 100–104.
Literatura: MRÁZEK 2000; ONDŘEJOVÁ 2000; TEJRAL 2002.

Kat. č. 2: Kozel
Materiál: červený neprůhledný jaspis, oválná intaglie, volná.
Rozměry: 13,7×10,2×6 mm.
Nálezové okolnosti: Mušov – Hradisko, povrchový sběr.
Místo uložení: soukromá sbírka.
Styl: Grober linearer Stil.
Datace: 2. pol. 2. stol. – 1. pol. 3. stol. n. l.
Motiv: kozel opírající se předníma nohama o kmen stromu.
K motivu srov.: nicolo, ZWIERLEIN-DIEHL 1991, Taf. 11: 1664 (s pastýřem); zelený jaspis, ZWIERLEIN-DIEHL 1991, Taf. 11: 1665 (s pastýřem); karneol, ZWIERLEIN-DIEHL 1991, Taf. 13: 1686 (s pastýřem); karneol, DIMITROVA-MILČEVA 1980, Nr. 174, 176.
Literatura: MRÁZEK 2000.

Kat. č. 3: Minerva
Materiál: jaspis, oválná intaglie, v původním pečetním prstenu.
Rozměry: neuvedeny.
Nálezové okolnosti: Mušov – Hradisko, z vrstvy datované do období markomanských válek.
Místo uložení: AÚ AV ČR Brno.
Styl: Flachperlstil.
Datace: 2. stol. n. l.
Motiv: busta Minervy.
K motivu srov.: DEMBSKI 2005, Taf. 67: 668–677; ZAZOFF 1970, Taf. 36: 91, Taf. 37: 92–93.
Literatura: nepublikováno.

Kat. č. 4: Pan (obr. 2)
Materiál: rudohnědý neprůhledný jaspis, oválná intaglie (spodní plocha mírně vypouklá), rubová strana matná, lícní vyleštěná, volná.
Rozměry: 17,6×13×3,5 mm.
Nálezové okolnosti: Mušov – Hradisko (okr. Břeclav), z objektu datovaného mincí.
Místo uložení: AÚ AV ČR Brno.
Styl: Feiner Flachperlstil.
Datace: 2. stol. n. l.

Motiv: Pan stojící před vodními varhanami, po obou okrajích ptáci hrající na polní rohy (cornu).
K motivu srov.: JACOBELLI 2003, 23, 20 (mozaika); DUNBABIN 1999, 84, 84 (mozaika); FURTWÄNGLER 1900, Taf. 25: 28 (varhany obsluhovány třemi muži); další analogie viz ONDŘEJOVÁ 2000, 95–96; 2001, 83–85.
Literatura: MRÁZEK 2000; ONDŘEJOVÁ 2000; 2001; TEJRAL 2002.

Kat. č. 5 Sol (obr. 3)
Materiál: dokonale průsvitný oranžově žlutý karneol, oválná intaglie, vysoký lesk, volná.
Rozměry: 16,3×10,8×3,7 mm.
Nálezové okolnosti: Mušov – Neurissen, z objektu.
Místo uložení: AÚ AV ČR Brno, inv. č. 32/93–7303/520
Styl: Linearer Stil.
Datace: 1. stol. př. n. l.
Motiv: rytina boha Sola, hlava z profilu, sluneční paprsky pronikají účesem i částí poprsí. Poprsí zakrývá chlamys.
K motivu srov.: jaspis, PLATZ-HORSTER 1994, Taf. 44: 237; jaspis, MANDEL-ELZINGA 1985, 251: 8; skelná pasta, FURTWÄNGLER 1900, Nr. 6315; jaspis, DIMITROVA-MILČEVA 1980, Nr. 56.
Literatura: ČIŽMÁŘOVÁ, J. – DUFKOVÁ, M. – PARDYOVÁ, M. 1997; BÁLEK – ŠEDO 1994; MRÁZEK 2000; ONDŘEJOVÁ 2000; 2001; TEJRAL 2002.

Kat. č. 6 Victoria (obr. 4)
Materiál: vrstvené sklo – imitace sardonyxu, výjev vyryt v modravé vrstvičce prořezané do hnědého pozadí, oválná intaglie, volná.
Rozměry: 17,5×13×3,6 mm.
Nálezové okolnosti: Branišovice, nález z hrobu.
Místo uložení: Muzeum Moravský Krumlov, inv. č. 3555.
Styl: Kleinteiliger Flachperlstil.
Datace: 2. stol. n. l.
Motiv: bohyně Victoria s palmovou ratolestí a vavřínovým věncem v ruce.
K motivu srov.: nicolová pasta, KRUG 1975, Taf. 31: 3 (s věncem a ratolestí;); nicolová pasta, KRUG 1978, Taf. 49: 3 (s věncem); jaspis, PLATZ-HORSTER 1994, Taf. 55: 285; karneol, PLATZ-HORSTER 1984, Taf. 19: 73; karneol, ZWIERLEIN-DIEHL 1969, Taf. 90: 522.
Literatura: KAUFMANN 1961; MRÁZEK 2000; SALAŠ 1981.

Kat. č. 7 Victoria
Materiál: vrstvené sklo – imitace sardonyxu, rytina není prořezaná až do světlého modrého pozadí, oválná intaglie se slabě zabroušenou spodní stranou, volná.
Rozměry: 20,5×15,6×5,1 mm.
Nálezové okolnosti: Drnovice, povrchový sběr.
Místo uložení: Historické muzeum Slavkov, inv. č. A 4007.
Styl: Linearer Stil.
Datace: 2. pol. 2. stol. – 1. pol. 3. stol.
Motiv: bohyně Victoria s palmovou ratolestí a vavřínovým věncem v ruce, stojící na globu.
K motivu srov.: skelná pasta, KRUG 1995, Taf. 41: 2; karneol, KRUG 1978, Taf. 53: 23; nicolová pasta, KRUG 1978, Taf. 54: 30; karneol, SCHLÜTER – PLATZ-HORSTER – ZAZOFF 1975, Taf. 117: 899; nicolová pasta, PLATZ-HORSTER 1994, Taf. 41: 222; nicolo, PLATZ-HORSTER 1984, Taf. 2: 6.
Literatura: MRÁZEK 2000.

Literatura

ČIŽMÁŘOVÁ, J. – DUFKOVÁ, M. – PARDYOVÁ, M. 1997: Antické umění v moravských sbírkách a nálezech. Brno.

BÁLEK, M. – ŠEDO, O. 1994: Die Notgrabungen in Mušov in den Jahren 1993–1994 (im Bereich der Terasse unter der Anhöhe Burgstall). In: Tejral, J. – Pieta, K. – Rajtár, J. (Hrsg.), Kelten, Germanen, Römer im Mitteldonaugebiet von Ausklang der Latène-Zivilisation bis zum 2. Jahrhundert. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 3. Brno – Nitra, 11–14.

BOARDMAN, J. 1970: Engraved gems. The Ionides Collection. London.

CAIN, H.-U. 1988: Chronologie, Ikonographie und Bedeutung der römischen Maskenreliefs, Bonner Jahrbücher 188, 107–211.

DEMBSKI, G. 2005: Die antiken Gemmen und Kameen aus Carnuntum. Wien.

DIMITROVA-MILČEVA, A. 1980: Antike Gemmen und Kameen aus dem Archäologischen Nationalmuseum in Sofia. Sofia.

DOSTÁLOVÁ, R. – HOŠEK, R. 1997: Antická mystéria. Praha.

DUNBABIN, K. M. D. 1999: Mosaics of the Greek and Roman World. Cambridge.

FELLMANN BROGLI, R. 1996: Gemmen und Kameen mit ländlichen Kultszenen. Untersuchungen zur Glyptik der ausgehenden römischen Republik und der Kaiserzeit. Bern.

FURTWÄNGLER, A. 1900: Die antiken Gemmen I–III. Leipzig – Berlin.

GÖBL, R. 2000: Die Münzprägung der Kaiser Valerianus I./ Gallienus/ Salonius (253/268), Regalius (260) und Macrinus/ Quietus (260/262). Wien.

HENIG, M. 1988: The Chronology of Roman Engraved Gemstones, Journal of Roman Archaeology 1, 142–152.

HOŠEK, R. 1986: Římské náboženství. Praha.

JACOBELLI, L. 2003: Gladiatores at Pompeii. Los Angeles.

KAUFMANN, J. 1961: Nové nálezy z okolí Moravského Krumlova, Archeologické rozhledy 13, 586–587.

KOLNÍK, T. 1984: Rímske a germánske umenie na Slovensku. Bratislava.

KRUG, A. 1975: Römische Gemmen und Fingerrings im Museum für Vor- und Frühgeschichte Frankfurt a. M., Germania 53, 113–125.

KRUG, A. 1978: Römische Fundgemmen 3. Speyer, Worms, Bad Kreuznach, Mainz und Saalburg, Germania 56, 476–503.

KRUG, A. 1995: Römische Gemmen im Rheinischen Landesmuseum Trier. Trier.

MAASKANT-KLEIBRINK, M. 1975: Classification of Ancient Engraved Gems. A Study based on the Collection in the Royal Coin Cabinet, the Hague, with a History of that Collection. Leiden.

MANDEL-ELZINGA, U. 1985: Eine Gemmensammlung aus Alexandria in Akademischen Kunstmuseums der Universität Bonn, Bonner Jahrbücher 185, 243–298.

MICHEL, S. 2004: Die magischen Gemmen. Zu Bildern und Zauberformeln auf geschnittenen Steinen der Antike und Neuzeit. Studien aus dem Warburg-Haus 7, Berlin.

MRÁZEK, I. 2000: Drahé kameny ve středověku Moravy a Slezska. Brno.

ONDŘEJOVÁ, I. 2000: Römische Gemmen aus dem Burgstall bei Mušov. In: Bouzek, J. – Friesinger, H. – Pieta, K. (Hrsg.), Gentes, Reges und Rom. Auseinandersetzung, Anerkennung, Anpassung. Festschrift für Jaroslav Tejral zum 65. Geburtstag. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 16. Brno, 95–99.

ONDŘEJOVÁ, I. 2001: Römische Gemmen aus Mušov, Studia Hercynia 5, 83–87.

OVERBECK, B. – OVERBECK, M. 2005: Bacchus und seine Welt auf antiken Gemmen. Athen.

PLATZ-HORSTER, G. 1984: Die antiken Gemmen im Rheinischen Landesmuseum Bonn. Köln – Bonn.

PLATZ-HORSTER, G. 1994: Die antiken Gemmen aus Xanten II im Besitz des Archäologischen Parks/ Regionalmuseums Xanten, der Katholischen Kirchengemeinde St. Mariae Himmelfahrt Marienbaum sowie in Privatbesitz. Köln – Bonn.

SALAŠ, M. 1981: Přehled pravěku Moravskokrumlovska. Průvodce archeologickou expozicí Jihomoravského muzea v Moravském Krumlově. Velké Meziříčí.
SCHLÜTER, M. – PLATZ-HORSTER, G. – ZAZOFF, P. 1975: Antike Gemmen in Deutschen Sammlungen IV. Hannover, Kestner-Museum, Hamburg, Museum für Kunst und Gewerbe. Wiesbaden.
TEJRAL, J. 2002: Doba římská v oblasti vodního díla. In: Stuchlík, S. (ed.), Oblast vodního díla Nové Mlýny od pravěku do středověku. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 20. Brno, 291–328.
WAMSER, L. (Hrsg.) 2004: Die Römer zwischen Alpen und Nordmeer. München.
ZAZOFF, P. (Hrsg.) 1970: Antiken Gemmen in Deutschen Sammlungen III. Braunschweig, Göttingen, Kassel. Wiesbaden.
ZWIERLEIN-DIEHL, E. 1969: Antike Gemmen in Deutschen Sammlungen II. Deutschen Sammlungen II. Staatliche Museen Preußischer Kulturbesitz Antikenabteilung Berlin. München.
ZWIERLEIN-DIEHL, E. 1991: Die antiken Gemmen des Kunsthistorischen Museums in Wien, Band 3: Die Gemmen der späteren römischen Kaiserzeit. Teil 2: Masken, Masken Kombinationen, Phantasie- und Märchentiere, Gemmen mit Inschriften, christliche Gemmen, magische Gemmen, sasanidische Siegel, Rundplastik aus Edelstein und verwandtem Material, Kameen. München.

RÖMISCHE FUNDGEMMEN IN SÜDMÄHRISCHEN STAATS- UND PRIVATSAMMLUNGEN

Der Artikel stellt eine Übersicht von Gemmen- und Glaspastenfunden dar, die aus den römischkaiserzeitlichen Fundstellen in Südmähren stammen und in den südmährischen Staats- oder Privatsammlungen aufbewahrt werden. Die Kollektion besteht aus sieben Stücken, die vor allem aus Karneol (Kat. Nr. 1, 5) und Jaspis (Kat. Nr. 2, 3, 4) hergestellt sind. Zweimal ist hier das Glasmaterial vertreten (Kat. Nr. 6, 7). Hinsichtlich der Herkunft lassen sich die Stücke in zwei Gruppen teilen. Die erste Gruppe wird von den aus archäologischen Schichten stammenden Gemmen und Glaspasten gebildet. Die zweite enthält die Stücke (Kat. Nr. 1, 2, 7), die durch die Oberflächenprospektion erworben wurden.

Unter den Motiven überwiegen die einfigurigen Götterbilder (Minerva – Kat. Nr. 3, Sol – Kat. Nr. 5) und Darstellungen von römischen Personifikationen (Bonus Eventus – Kat. Nr. 1, Victoria – Kat. Nr. 6 und 7). In einem Fall (Kat. Nr. 2) lässt sich das Motiv dem idyllisch-dionysischen Bereich zuordnen. Es handelt sich um die Jaspisgemme mit Darstellung einer Ziege, die sich mit den Vorderbeinen auf den vor ihr stehenden Baum stützt. Die Gemme, auf der der stehende Pan vor einer Wasserorgel mit zwei Vögeln als Cornu-Spieler dargestellt ist (Kat. Nr. 4), ist wahrscheinlich mit der Theater- oder Gladiatorenthematik verbunden.

Vom Gesichtspunkt der Zeitbestimmung aus kann man dazu sagen, dass die meisten Stücke aus dem 2. Jahrhundert (Kat. Nr. 3, 4, 6) oder aus der 2. Hälfte des 2. Jahrhunderts bis 1. Hälfte des 3. Jahrhunderts (Kat. Nr. 1, 2, 7) stammen. Eine Gemme (Kat. Nr. 5) lässt sich in das 1. Jahrhundert v. Chr. datieren.

Abb. 1: Bonus Eventus (Kat. Nr. 1). Karneol, 2. Hälfte 2. Jahrhunderts bis 1. Hälfte 3. Jahrhunderts, Mušov – Hradisko, Privatsammlung. Zeichnung M. Staňková.
Abb. 2: Pan stehend vor einer Wasserorgel (Kat. Nr. 4). Jaspis, 2. Jahrhundert n. Chr., Mušov – Hradisko, Archäologisches Institut der Tschechischen Akademie der Wissenschaften. Nach ONDŘEJOVÁ 2001.
Abb. 3: Sol (Kat. Nr. 5). Karneol, 1. Jahrhundert v. Chr., Mušov – Neurissen, Archäologisches Institut der Tschechischen Akademie der Wissenschaften. Nach ONDŘEJOVÁ 2001.

Abb. 4: Die Göttin Victoria mit Palmzweig und Lorbeerkranz in der Hand (Kat. Nr. 6). Glas, 2. Jahrhundert n. Chr., Branišovice. Foto V. Šlancarová.
Abb. 5: Merkur mit Geldbeutel, Mantel und Merkurstab. Karneolgemme, 2. Jahrhundert n. Chr., Carnuntum. Nach DEMBSKI 2005.
Abb. 6: Bonus Eventus. Karneolgemme, 3. Jahrhundert n. Chr., Carnuntum (Ansicht auf den Originalstein und seinen Abdruck). Nach DEMBSKI 2005.
Abb. 7: Das Dionysos-Heiligtum – Zeichnung des Reliefs aus dem Sardonyx-Pokal genannt „Ptolemäer-Becher“ („Coupe des Ptolémées“) aus der Sammlung der Nationalbibliothek in Paris. Nach CAIN 1988.
Abb. 8: Ausschnitt aus einem Mosaik mit Gladiatorenmotiv: Wasserorgelspieler und Cornu-Spieler, Nennig. Nach WAMSER 2004.

Mgr. Otakara Řebounová
Archiv hlavního města Prahy
Archivní 6
149 00 Praha 4
Oti.Rebounova@seznam.cz

Mgr. Věra Šlancarová
Říčanská 5
635 00 Brno-Bystrc
vera.slancarova@centrum.cz

Obr. 1. Bonus Eventus (kat. č. 1). Karneol, 2. polovina 2. století až 1. polovina 3. století, Mušov – Hradisko, soukromá sbírka. Kresba M. Staňková.

Obr. 2. Pan stojící před vodními varhanami (kat. č. 4). Jaspis, 2. století n. l., Mušov – Hradisko, AÚ AV ČR. Podle ONDŘEJOVÁ 2001.

Obr. 3. Sol (kat. č. 5). Karneol, 1. století př. n. l., Mušov – Neurissen, AÚ AV ČR. Podle ONDŘEJOVÁ 2001.

Obr. 4. Bohyně Victoria s palmovou ratolestí a vavřínovým věncem v ruce (kat. č. 6). Vrstvené sklo, 2. století n. l., Branišovice. Foto V. Šlancarová.

Obr. 5. Merkur s váčkem peněz, pláštěm a caduceem. Karneolová gema, 2. století n. l. Carnuntum. Podle DEMBSKI 2005.

Obr. 6. Bonus Eventus. Karneolová gema, 3. století. n. l., Carnuntum (pohled na originální kámen a jeho otisk). Podle DEMBSKI 2005.

Obr. 7. Dionýsovská svatyně – kresba reliéfu ze sardonyxového poháru, nazývaného jako „Ptolemaiovský pohár“ („Coupe des Ptolémées“) ze sbírek Národní knihovny v Paříži. Podle CAIN 1988.

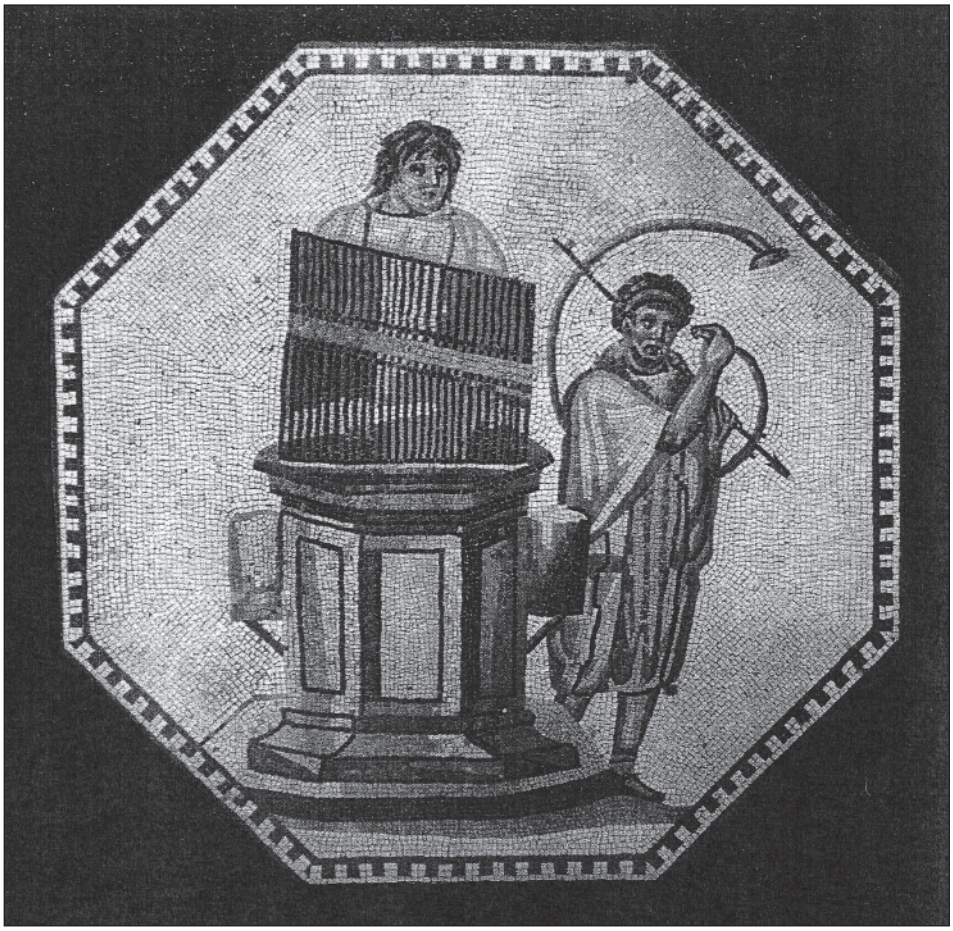

Obr. 8. Výřez z mozaiky s gladiátorským námětem: hráč na vodní varhany a hráč na cornu, Nennig. Podle WAMSER 2004.